

”Seglarens hemvist”: segelpaviljongerna i Finland 1860–1914

Paviljong, hem, klubbhus, klubblokal – kerhotalo, pursimaja, mökki, maja, koti: benämningarna som använts för de finländska segelpaviljongerna är många och varierande. Benämningarna anspelar på allt från en hemvist till ett hak. Detta lägger man märke till då man bekantar sig med de finländska segelsällskapens och -föreningarnas historiker från en period på ca 100 år. Segelpaviljongen, med de många tilltalsnamnen, reser sig fram i historikerna som en central samlingspunkt för föreningsmedlemmarna och som en samlande knutpunkt för segelföreningarnas verksamhet. Segelpaviljongerna i Finland som härstammar från en byggnadsperiod från slutet av 1800-talet fram till första världskriget finner sina jämförelseobjekt i de samtida sommarvillorna, ”sommarnöjena”, som byggdes vid områden kring städerna vid kusten och även i inlandet vid vattenlederna. Byggandet av segelpaviljonger eller anskaffandet av redan existerande villor för föreningsverksamhet inleddes nästan genast efter grundandet av de första segelföreningarna. Både segelsportens utveckling och byggandet av paviljonger i Finland, avslutas abrupt vid första världskriget då de ryska militärmyndigheterna förbjuder seglandet på vissa militärstrategiska havsområden¹. Byggandet av segelpaviljonger går hand i hand med utvecklingen av segelföreningarnas verksamhet.

Denna utomidrottsliga faktor – segelpaviljongen – kan berättas mycket om segelföreningarnas verksamhet och förankring i samtiden. Umgängesformerna vid paviljongen gav ett uttryck för social identitet och sociala relationer. Den sociala samvaron, anknuten till sporten, gav ett uttryck för en kollektiv identitet. Paviljongen var en konkret, fysisk manifestation av en livstil. Byggnaden gav de yttre ramarna för en verksamhet, en fast

punkt för idkande av sporten. Paviljongen gav idrotten, seglandet, en rumslig dimension. Att granska paviljongerna ger en möjlighet att analysera idrottskulturen på en enskild ort samt en möjlighet att närma sig idrottens kulturhistoria. En utredning av de syften och idéer som man finner bakom paviljongbyggprojektet ger en infallsvinkel i idrottens samhällsliga betydelse: en möjlighet att analysera hur segelsällskapens värden eller ideologiska förankringar manifesteras i byggnaderna.

En utomidrottlig faktor av betydelse

Trots att havet och sjön är de naturligaste elementen för en seglare, så behöver denne ändå en plats för vila och återhämtning på fastlandet. Detta konstaterade Jalmari Niemi i historiken "Lahden purjehdusseura 1907–1957". Niemi beskriver hur segelföreningarna i vårt land mött behovet av rastplatser för seglare: "Tämän tarpeen tyydyttämiseksi ovat yleensä kaikki maamme purjehdusseurat rakentaneet omat majansa eli paviljonkin. Tietävästi nämä kaikki – tai ainakin jokseenkin kaikki – sijaitsevat saarella tai sitten muuten eristetyllä alucella."² En samlingslokal, en lämplig plats för sammankomster bland lika sinnade hade en befrämjande inverkan på föreningsverksamheten. Benedict Sandelin har konstaterat att existensen av en utomidrottlig faktor som en klubblokal kunde kring sekelskiftet 1800–1900 betyda mycket för medlemstillströmningen till lokala idrottsföreningar.³ I Nystads segelförenings historik från år 1934 konstateras t.ex. att: "Jo 1890-luvun alussa todetaan seuran vuosikokouksessa kokoontumispaikan tarpeellisuus, jotta purjehdusurheilun ystävät pääsisivät lähempään yhteyteen toistensa kanssa."⁴ Paviljongen var en sammanförande faktor. Paviljongbygggena blev en sorts "skötebarn" för segelföreningarna: både ideellt och oftast även finansiellt. Om segelpaviljongernas, "hemmens", betydelse för segelsällskapen konstaterade Jalmari Niemi i "Vesijärvi-Päijänteen purjehdusurheilu 1884–1934":

"Jokaisen seuran toiminnassa on sen kodilla keskeinen merkitys. Tunne siitä, että liikkuu omalla pohjalla on omiaan kannustamaan eteenpäin ja herättämään turvallisuuden tunnetta. Maamme purjehdusseurojen toiminnassa on niiden paviljongeilla ollut monesti ehkä merkitsevin osuus. Ei aina liikuta aalloilla, vaan tarvitaan myös tilaisuutta seurusteluun ja täytyy olla

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

paikka, jossa voidaan purjehduskauden aikana pitää kokouksia. Kaupungissa asuvilla täytyy kesällä olla paikka, missä he voivat viettää kauniit iltansa veden vierellä.”⁵

Byggandet av paviljong följde i allmänhet tätt inpå grundandet av segelföreningen. Den egna hemvisten var ett element i organiserandet av den egna verksamheten: ett sätt att trygga kontinuitet. En paviljong upplevdes som en enande faktor. Byggandet av en paviljong kunde även ses som progressivt. Detta var fallet t.ex. i Segelföreningen i Raumo, grundad år 1879: "(...) Rauman purjehdusseurassa vuonna 1891 innostuttiin muitten edistyksellisten seurojen tapaan hankkimaan omaa kotisatamaa ja paviljonkia.”⁶ Paviljongen låg genast i planerna för t.ex. den finskspråkiga Pursiseura Maininki i Åbo, då man inom föreningen genast efter grundandet 1906 började planera för en paviljong: "(...) ryhdyttiin hankkimaan meren rannalta sopivaa paikkaa, johon seura voisi tarkoituksiansa varten rakennuttaa sopivan huoneiston, jossa sen jäsenet ja kannattajat kesäaikana kaupungin pölyltä voisivat löytää rauhallisen ja vilpoisan sataman.”⁷ Att bygga en paviljong gick ofta jämsides med "hamnfrågan", behovet av en god fungerande hamn. Om man hade en god hamn behövde man allt som oftast också en: "egen paviljong där medlemmarna kunde samlas för att dryfta spörsmål av gemensamt intresse samt känna sig hemma, så sällskapet hade sina fester och samkväm", som det konstateras i Näsijärvi segelsällskaps historik från år 1928.⁸

Manifestation av en livsstil

Segelpaviljongerna blev en manifestation av en livstil under slutet av 1800-talet – de yttre ramarna för en verksamhet: det handlade om samspelet mellan arkitektur, interiörer samt handling. Vid paviljongerna utfördes symboliska ritualer som flagghissning, idkades tävlingar med sankväm efter seglatserna. Det handlade om ritualer och ceremonier. Paviljongerna var ämnade som uttryck för social identitet och relationer samt som en scen för social samvaro. Det är av intresse att granska de syften och idéer som står att finna bakom paviljongerna som byggprojekt hos segelföreningarna. Enligt Eric Hobsbawn kom den västerländska idrottskulturen fr.o.m. slutet av 1800-talet, att tjäna som en av de viktigaste principerna för att uttrycka social

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860-1914

identitet och sociala relationer, i synnerhet inom medel- och överklassen. Från mitten av 1800-talet fram till första världskriget för associationerna från segelsällskapen främst till begrepp och fenomen som borgerlighet, friluftsliv, sport och det sociala livet vid sommarvillorna. Segelföreningarnas verksamhet utgjorde en social arena, till mestadels en maskulin livssfär, med paviljongen som tillhörande attribut (innefattande ofta en restaurang)⁹. Carola Rosengren har konstaterat om utformningen av den sociala arenan vid Airisto segelsällskaps paviljong: "Purjehduspaviljongin tapauksessa ei erottelu tapahtunut ainoastaan sosiaaliluokkien vaan myös sukupuolten välillä. (...) purjehdus oli ehdottomasti maskuliininen harrastus."¹⁰ Som en motsats till denna maskulina, offentliga livssfär kan ses hemmets "feminina rum", som den tedde sig i slutet på 1800-talet i det borgerliga samhället.

Om livet kring en segelpaviljong, om händelserna på scenen för den sociala samvaron vid en segelförening under 1800-talet, kan man läsa om i Airisto segelsällskaps (ASS, gr. 1865 i Åbo) första hamnkaptens och senare kommandors, Ernst Lindbergs anteckningar. Lindberg förde anteckningar om segelsällskapets liv "i vardag och söken" och skildrade i målade ordalag livet kring och i segelpaviljongen. Lindberg förde anteckningar under sin tid som hamnkaptens så gott som dagligen. Han har bl.a. skildrat hur sällskapets första paviljong invigdes år 1889.¹¹ Lindberg beskriver hur Airisto segelsällskaps nyanskaffade paviljong på Lilla Bockholmen invigdes den 29 juni 1889:

"Invigningen av paviljongen försiggick i dag afton kl.8 enligt av bestyrelsen fastställda program. (...) Flaggan hissades under fanfar, hurrarop och kanonsalut. Kl. 10 serverades soupé i festsalen, som var enkelt dekorerad med flaggor och grönt samt varest där uppställd en större tavla, en gåva till sällskapet av herr M. Dahlström. (...) Efter sexan följde kaffe avec, bengaliska eldar, raketer, dynamitskott, tal och toaster med varierande innehåll "hisningar" m.m. Solen stod redan hög på himlen, då lederna började glesna."¹²

ASS paviljong blir en samlingsplats för medlemmarna, då segelsällskaps bestyrelse besluter att det skall ordnas afton-samkväm i paviljongen varje onsdag och lördag. Men i följd av "misshälligheter med restaurantören å Lilla Bocken" ägde ingen servering å paviljongen rum, utan envar hade en egen fickplunta med sig.¹³ Därpå följande sommar 1890 kom restau-

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860-1914

rangverksamheten dock igång. Året var segelsällskapets 25-årsjubileumsår, vilket firades med en kappseglat och tillhörande samkväm. Ernst Lindberg beskriver firandet och hur områdets "villabor" sökte sig till segelpaviljongen:

"Middagen i vilken c:a 80 medlemmar deltog, intogs kl.8 e.m., samt bar en angenäm fosterbrödralik prägel. (...) Tal följde sedan på tal. (...) Man var knapp kommen till kaffet och likören förrän lamporna tändes och då nu även Sällskapets fyrverkare begynte göra sig både sedd och hörd, bör det ej förvåna, att stämningen steg över talltopparna. Tallösa roddbåtar med villabor omsvärmade hela aftonen paviljongen, ivrigt beskådande de i riklig flaggskrud prunkande båtarna och nyfiket uppsnappande ett och annat ord av begynte förtaga skenet av alla jordiska dankar, när glädjen och sorlet övergåt i ett sakta mummel, när ångvisslan lät sitt hemska låte ljuda över land och vatten, då erindrades man om att – festligheterna inträdde i ett annat skede".¹⁴

Airisto segelsällskaps paviljong attraherade alltså även den omgivande sommarbebyggelsens invånare till sig. Paviljongen blev en del av ortens sociala arena.¹⁵

Segelpaviljongen var en yttre ram för segelföreningens verksamhet och den blev knutpunkten för den sociala tillvaron i seglandets anda. Paviljongen var en plats för social integration. Ur denna plats, paviljongen som en byggnad, kan idrottens rumsliga dimension utläsas. Seglingsentusiasterna skapade ett förtro-

År 1885 flyttades Nyländska jaktklubbs första samlingslokal, paviljongen på Mösenholmen (1881), till en bättre belägen plats, Blekholmsgrundet invid Helsingfors. På bilden ser vi denna NJK:s första paviljong på Blekholmen fotograferad år 1893 av Daniel Nyblin. År 1900 reste NJK en ny paviljong på Blekholmen, ritad av arkitekten och seglingsentusiasten Gustaf Estlander. (Helsingfors stadsmuseum)

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist": segelpaviljongerna i Finland 1860–1914

ligt förhållande till ett rum, en plats, genom att koncentrera sin verksamhet, seglandet och ritualerna kring det, till en specifik byggnad – segelpaviljongen och området kring det (havet, sjön, landskapet). Niels Kayser Nielsen har konstaterat att en plats utvecklas vid upprepningar, aktiviteter och vid relationer mellan människor till en förtrolig hemvist.¹⁶ Paviljongen blev en identitetsskapande plats för seglarna i slutet på 1800-talet: en hemvist. Därav förklaras de återkommande anspelningarna på "hem" i segelföreningarnas historiker.

Segelportens rumsliga och geografiska dimension

En intressant aspekt för kommande forskning är kroppslighetens betydelse för identitetsskapandet bland seglingsentusiasterna och hur den knutits till en plats, en byggnad, en ort: en bestämd geografisk del av landet. Kayser Nielsen har konstaterat att känslan för en ort, en plats, är knuten till kroppen: "Lokal-känsla och kroppslighet hör intimt samman; våra hemorter är inte enbart tankeorter, utan även kroppsorter. De blir till via rörelse, liksom deras funktion som identitetsskapande förankringar är knutna till rörelser och företagsamhet. De skapas och upprätthålls av kroppsliga rörelser."¹⁷ Den kroppsliga rörelsens, seglandets, betydelse för skapandet av ett förhållande till en plats – segelpaviljongen, och en ort – den geografiska platsen borde utforskas. Även det finländska seglandets koppling till det nationella byggprojektet och hembyggdstänkandet borde utredas. Segelportens utveckling är tätt knutet till medborgarsamhällets uppkomst och föreningslivets uppblomstring i Finland under 1800-talet. På svenska orten kring kusten var segling i slutet på 1800-talet var knuten bl.a. till ungdomsföreningsrörelsen och hembygdsarbetet. Kayser Nielsen har konstaterat: "att röra sig kroppsligt i ett landskap, att komma ut i naturen och bruka sin kropp blir ett stycke identitetsarbete, som man utför i ett nationellt-folkligt självförståelsesyfte."¹⁸ Seglandets (den kroppsliga rörelsens) och segelföreningarnas betydelse i det identitetsarbete som utfördes under 1800-talets lopp i Finland är ett intressant forskningsområde.

Segelföreningarnas klara geografiska itudelning i kust- och insjösegelföreningar, bär med sig den språkligt-nationella dimensionen. Kayser Nielsen har konstaterat att: "man har sedan

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

mitten av 1800-talet traditionellt i Finland opererat med en topografiskt-nationell distribution mellan landets två befolkningsgrupper, såhunda att finlandssvenskarna symboliskt förknippats med haven, medan finnarna nationellt-mytologiskt har framställts som knutna till skogarna och sjöarna. I båda fallen rör det sig om vatten.¹⁹ För segelföreningarnas del rör det sig också om vatten: kusterna och insjöarna. Indelningen i insjö- och kustsegelföreningar bär med sig förutom det klart geografiska även språkliga aspekter. De första segelföreningarna grundades med svenska som officiellt språk. Vid kusten grundades t.ex. Björneborgs segelförening (BSF) år 1856 och Nyländska jaktklubben (NJK) år 1861, bägge vars föreningsspråk var svenska. Vissa segelföreningar bedrev sin verksamhet växlande på två språk beroende av placeringsort. Kring 1906 skedde det inom flera finländska segelföreningar språkbyten från svenska till finska och under 1910-talet började antalet finskspråkiga segelföreningar öka i vårt land.

"Borgerskapets sommarnöjen" och segelpaviljonger

De nya frågeställningarna som uppstått inom forskningen av finländsk arkitektur, självbild, identitet och värdeorientering, m.a.o. nära liggande teori- och metodbaser för forskning i segelpaviljongbyggnader står att finna i forskningen kring vad som kallats för "borgerskapets sommarnöjen"²⁰. Med begreppet avses sommarbebyggelse som uppstått kring städer eller i skärgården, under 1800-talets slut och begynnelsen av 1900-talet, på initiativ av den högre medelklassen eller borgarståndet. Ordet "sommarnöje", som en beteckning på ett ställe där man bodde om sommaren, upptogs i svenskan på 1840-talet.²¹ Liksom i forskningen kring sommarvillor, rör sig forskningen om segelpaviljonger om en studie av den fysiska dimensionen av ett idehistoriskt fenomen. Studierna och forskningen kring borgerskapets sommarnöjen tangerar klart med forskningen i segelsällskapens paviljongbyggen under den tidiga byggperioden, ca 1860–1914.

I forskningen kring borgerskapets sommarnöjen i Finland, har den kulturhistoriska infallsvinkeln under de senaste åren blivit allt viktigare. Under år 2003 utkom t.ex. tre studier kring sommarbosättning och livet vid sommarnöjena: fil. mag. Carola Rosengrens skrift om Runsala rekreationsområde i Åbo, fil.mag.

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

Stefan Nygårds bok om villasamhället Villinge skärgård och Sibbo hembygdsforskningsförenings verk om villorna och villalivet i Sibbo skärgård. I Sverige har fil. dr. Ann Katrin Pihl Atmer, docent i konstvetenskap med arkitekturhistoria som specialitet, utgivit boken "Sommarnöjen vid vatten" år 2002. Atmer beskriver bevarade villamiljöer längs den svenska kusten från Bohuslän till Norrbotten från 1860-talet till 1920-talets slut och inventerar därmed den långa svenska traditionen av att bo på sommarnöjen. Det är frågan om de svenska städernas borgerlighet, en ekonomiskt stark medelklass: grosshandlare, hantverksmästare och tjänstemän men även arkitekter och konstnärer som under andra hälften av 1800-talet började bygga "sommarnöjen vid vattnet".²²

De första områdena med sommarvillor, sommarbosättning, i Finland uppstod kring våra största städer vid kusterna. I och med slutet av 1800-talet existerade det särskilda områden med villor för sommarbruk kring Åbo, Helsingfors, Tammerfors, Uleåborg, Vasa, Jakobstad, Björneborg och Viborg. I Åbo, i Runsala inleddes omvandling av området till borgerskapets sommarvistelseplats år 1847, då det uppläts till ett rekreationsområde för invånarna. Området blev en av Finlands första platser med en koncentration av sommarbosättning.²³ Utanför de österbottniska kuststäderna, i skärgården utanför Jakobstad, Nykarleby och Gamlakarleby, daterar sig villabebyggelsens anor till 1700-talet. I Helsingfors uppfördes de första sommarvillorna på 1850-talet i Brunnsparken, i anknytning till badlivet och "brunnsdrickandet" i staden. Under 1860- och 1870-talen togs även en del av landsbygden kring Helsingfors i användning för sommarbruk, genom att villor började dyka upp i grannsocknarna och i skärgården.²⁴ I likhet med villorna i Brunnsparken i Helsingfors, uppstod villaområdet i Hangö, kring badkulturen i staden. Badhusparken i Hangö har många exempel på stora villor från tiden kring sekelskiftet 1800–1900, med torn, verandor och balkonger. Villaområdena i Sydsavolax är en representant av sommarbebyggelsen vid insjöområdena. Villorna i Sydsavolax är från en senare period än de som står att finna vid kusterna. Det finns flera gamla villaområden längs vattenlederna i Sydsavolax. Villorna började byggas kring sekelskiftet 1800–1900, men den verkliga blomstringsperioden tillföll dock på 1920–1930-talen. Vattenlederna var insjö-Finlands viktigaste farleder, därav finner man koncentrationer av villor kring vattenlederna. Den regul-

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

jära fartygstrafiken vid insjöarna ökade villabyggandet. Villorna kunde även byggas på öar, då transporten till "sommarnöjet" var tryggad. Fartygstrafiken vid insjöarna förde med sig sommargäster från bl.a. Viborg och Helsingfors.²⁵ I en artikel i *Etelä Suomen sanomat* år 2004, häntys det att det endast verkar finnas två gamla segelpaviljonger kvar som byggts av insjösegelsällskap. Dessa bägge paviljonger härstammar från början av 1900-talet. Den ena är Lahden purjehdusseuras paviljong, byggd 1910, på Myllysaari. Den andra är en paviljong byggd på Pajasaari klippa vid Näsijärvi, byggd 1912 av Näsijärvi segelsällskap (gr. 1898).²⁶

Under 1800-talets förlopp uppstod det så gått som på alla dessa ovan nämnda orter även segelföreningar och -sällskap. Segelsporten spreds från kusterna till insjöområdet i Finland, som utgjorde under 1880-talet ett viktigt handelsområde. Sambandet mellan utvecklingen inom handeln och idkandet av segelsport är intressant. Segling i vårt land upplevde en uppgångsperiod samtidigt med det ekonomiska uppsvinget i Finland under 1800-talets andra hälft. Segelföreningarna uppstod i kuststäder med traditioner av hamnverksamhet och i städer med industrianläggningar, som t.ex. i Björneborg. Seglingssporten engagerade borgerskapet, militären och överklassen i Helsingfors, Åbo, Viborg och Björneborg, borgare och industriidkare i inlandet (t.ex. i Kuopio), men i ett senare skede även folk inom arbetarrörelsen (t.ex. i Kotka och Tammerfors). Segelsporten spreds till insjöområdena i Finland främst under 1880-talet. Vattenlederna vid Vesijärvi och Päijänne hade redan länge utgjort centrala handelsområden. Tågbanan mellan Riihimäki och Lahtis samt Vääksy kanal (färdig 1871) gjorde Lahtis till en handelsknutpunkt. På 1870-talet var ångbåtstrafiken omfattande på Päijänne och i kanalerna. Samtidigt upplevde segelsporten i vårt land en boomperiod.²⁷ Vid Vuoksen torde det äldsta initiativet för en segelförening vara Kuopion Pursiyhdistys, grundat år 1889. Bakom företaget låg seglingsentusiasterna Juhani, Pekka och Kalle Brofeldt. Författaren Juhani Aho (Brofeldt) var en förespråkare för insjösegling. I slutet på 1800-talet betraktades inte insjöområdet som lika betydelsefullt för segelsporten som kustområdena. År 1893 skrev Juhani Aho i insjöseglandets "försvar" att:

"Huvipurjehdus sisävesillä on yhtä mahdollinen kuin saaris-tossakin, jota merenrantapurjehtijat useinkin ovat taipuuiset epäilemään... harva purjehdusurheilun harjoittaja on oikein

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

ollut tilaisuudessa antautua sen viehätöksen valtaan, minkä tuhansien järvien maa tältä kannalta tutkittuna tarjoaa. Sillä ne ovat lukemattomat ne pikku-ilot, joita siellä valmistetaan, ja vaihtelevat ne tunnelmat jotka siellä syntyvät.”²⁸

Utvecklingen inom handeln och turismen påskyndade utbyggandet av sommarbebyggelse kring städer och i skärgården under 1800-talets slut och begynnelsen av 1900-talet, på initiativ av den högre medelklassen eller borgarståndet. Därtill grundades segelföreningar både vid städerna vid kusten och vid insjöarna i ökande takt.

För den i städerna framväxande borgerskapets del blev skärgården, insjöområdet och dess natur föremålet för den ”urbana drömmen”, så som forskaren Carola Rosengren har konstaterat: ”Luonto vapaa-ajan leikkikenttänä oli varsin urbaani haave.”²⁹ Forskarna som under de senaste åren granskat sommarbosättningsområden i Finland under 1800-talet har lyft fram aspekter som: betydelsen av rekreation – fritidssysselsättning, naturromantik – naturupplevelse, vardagens struktur under sommaren (kontra idealet), sociala strukturer (tjänstefolk och herrskap), villasamhällets sociala nätverk och sommarvistelsen som en livstil. Skärgården eller insjöområdet blev en ”lekplats” i vilken seglandet blev ett centralt tidsfördriv, en sysselsättning. Detta, vad man kunde kalla för, ”onyttiga tidsfördriv” knöts an till firandet av sommar. De högre stånden och det framväxande borgerskapet hade möjlighet att disponera fritt över sin tid: semester var en reell möjlighet – en motvikt till stadens hektiska tillvaro. Seglandet var en del av semesterlivets former, en del av vardagslivet vid sommarnöjet. Seglandet, som friluftssysselsättning var en aspekt av den framväxande borgerliga livsstilen. Seglandets anknytning till den borgerliga livsstilen har bland annat lyfts fram av Hannu Kujanen, som i sin artikel om segelsportens utveckling i Åbo under 1800-talet sett seglandet som en umgängesform främst för borgerskapet³⁰. Mari Jalava har konstaterat om borgerskapet att: ”Liikkuminen oli heille samaa kuin ulkoilu, kävelen, ratsastaen tai purjehtien, puutarhanhoito, uiminen tai kylpeminen.”³¹ Edvin Luotonen har i historiken ”Uudenkaupungin purjehdusseura 1884–1934” beskrivit hur borgerskapet tar skärgården i besittning: hur villakulturen, sommarlivet och motion (per ovan nämnda Jalavas definition) under fritiden knyts ihop:

Michaela Bränn

”Seglarens hemvist”:
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

"Noihin aikoihin (under 1880-talet – MB) porvariston varallisuus ja hyvinvointi kasvaa, joista seuraa kesähuvilain rakentaminen kaupungin lähellä sijaitseviin saariin. Näihin pääsee soutuveneilläkin, mutta purjevencitää alkaa myös ilmestyä huvilain rantaan; pääseehän niillä sentään sopivan sään vallitessa mukavammin kaupunkiin tai saareen. (...) Varallisuuden karttuessa seuraelämä vilkastuu ja huo itselleen uusia muotoja."³²

Också i Kotka, staden dominerad av sågindustin, fann borgerskapet tid för förnöjelser: i Kotka segelsällskaps historik beskrivs situationen under 1870-talet: "1870-luvulla elettiin Kotkan sahayhteiskunnassa kiihkeätä yritteliäisyyden kautta, mutta silti riitti aikaa ja intoa vapaa-ajan harrastuksille, joista purjehdus oli luonnollisin meren ympäröimälle Kotkalle."³³

Kan då segelföreningarnas värdeorientering, som tycks vara kopplade till den under 1800-talet framväxande borgerliga livsstilen, avläsas från paviljongbyggena? En av de senaste intressanta disputationerna, i vilken man söker finna värdeorientering bakom ett byggprojekt är fil. dr. Anna-Lisa Ambergs "Kotini on limmani" – kartano ylemmän porvariston omakuvana (2003). I avhandlingen granskar Amberg som ett case-study herrgården Suur-Merijoki, som ritades år 1904 av arkitekterna Gesellius, Lindgren och Saarinen. Herrgården på Karelska näset, ett arkitektoniskt helhetskonstverk, kom att enligt Amberg att fungera som ett uttryck av en borgerlig självbild: huset och dess rum kan ses som "spår" av en livsstil, som en manifestation av en identitet. Suur-Merijoki som byggnad har i Ambergs forskning stått som ett objekt för arkitektur- och kulturhistorisk forskning.³⁴

Segelpaviljongerna kan även de tänkas bära på "spår" av en specifik livsstil, anknuten till en sport. Segling som en sport har ställt vissa krav på segelföreningarnas samlingsplatser, vilka kommit till synes arkitektoniskt. Vilket symbolvärde har segelpaviljongen haft i segelföreningarnas föreningsverksamhet och är det möjligt att genom dem utreda vilka värden segelpaviljongerna har representerat och hur de kommit till synes arkitektoniskt: m.a.o. finna en koppling till segelföreningarnas värdeorientering? Kan man i segelföreningarnas paviljongbyggen finna reflexioner av segelsällskapens kollektiva identiteter?³⁵ Att finna svar på dessa frågor är ett sätt att närma sig idrottens kultur- och idéhistoria.

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

Översta bilden: Arkitekten Yrjö Blomstedt ritade åt Segelföreningen i Raumo dess andra paviljong på ön Iso-Hakuni. Paviljongen blev färdig 1898. (Helsingfors segelsällskap 50 år. 1893–1943. Helsingfors 1943)

Mellersta bilden: År 1898 färdigställdes även Helsingfors segelsällskaps paviljong på Skifferholmen. Fasadritning utförd av arkitekten G. A. Sundelin. (Helsingfors segelklubb 50 år. 1899–1949. Helsingfors 1949)

Understa bilden: År 1905 restes Helsingfors segelklubbs paviljong på ön Skällaren. Paviljongen var planerad av byggmästaren A. Arnberg. (Lehmuskallio, Pekka; Salo, Jarmo: Purjehdus on juhlaa. Rauman purjehdusseura 1879–1999. 1999)

Segelpaviljongen som byggnad

För forskningen kring segelpaviljongerna är det centralt att utreda om de tidiga finländska segelpaviljongernas stilmässiga influenser och förebilder kom och existerade i de nordiska länderna, främst i Sverige. Det är relevant att granska om 1890-talets svenska göticism, villakulturen med "punschverandan" och de nordiska nationalistiska arkitekturstilarna kring sekelskiftet inverkar på segelpaviljongbyggandet i Finland. Därtill existerar även de eventuella influenserna från Tyskland, England och Ryssland. Guy Björklund har konstaterat i Segelsällskapet i Jakobstads 100-årshistorik att modellen för paviljongbyggandet hittades "i utlandet" utanför Nordens gränser. I Norden, hävdar Björklund, fick segelpaviljongerna en "mycket speciell utformning och betydelse". Enligt Björklund var Kungliga Svenska Segel Sällskapets paviljong, bygd 1897, i Sandhamn i Stockholms skärgård en föregångare och stilbildare av klass.³⁶ Ann Katrin Pihl Atmer har konstaterat att ornamentiken under 1800-talet i de finländska sommarvillorna var ofta kraftigare, frodigare och mera varierande än i villorna i Stockholms skärgård. Hennes tolkning är att skillnaderna i utformning och i stil kunde bero på en eventuell rysk påverkan på träbyggnadskonsten i Finland³⁷. De s.k. karelianisterna i Finland på 1890-talet sökte sig ju till Fjärrkarelen för att finna särprägel och originalitet till sin konst i form av mönster och ornamentik på byggnader samt starka karaktärsdrag bland lokalbefolkningen.

Kännetecknade för de nordiska villorna under 1800-talet blev användandet av trä som byggnadsmaterial och en ytterst detaljrik snickarglädje. Begreppen "snickarglädje" eller "snickarstil" har använts för att beskriva en fritt kombinerande träbyggnadsstil. Det var frågan om en nyrenässans i trä kring slutet av 1800-talet övertog motiv från stenhusarkitekturen till villabyggnandet. I villabyggnandet är stilgränsen mellan nyrenässans och t.ex. den under 1870- och 1880-talen vanliga s.k. schweizerstilen flytande³⁸. Schweizerstilen var en av 1800-talets många historicerande stilar. Som stilbegrepp är den omfattande och vag. Som stil förknippas schweizerstilen kanske främst med dekor, men även med utkragade tak och balkonger. Ornamentala detaljer användes noggrant, oftast på ställen var en byggnadsdel mötte en annan. Ornamenten förekom på de bärande elementen,

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

t.ex. verandastolparna, på taksparrar och även bl.a. vid tak, som en utfyllnad av gavelröstena. En annan variant av ornamentik som man finner i sommarvillor är de fornnordiska. Den fornnordiska ornamentiken fann sin inspiration i formgivningen och dekoren från den gammanordiska historia, men den uppblandades med schweizerstilen.³⁹ Tidens dekorativa träarkitektur och stil satte enligt min mening även sin prägel på segelpaviljongerna.

Stefan Nygård har konstaterat att: "genom val av stil, byggnadsmaterial, placering etc. kunde villaägaren framhäva sin personlighet, individuella smak och sociala status".⁴⁰ Det ter sig naturligt att de bestyrande vid segelföreningarna också kunde framhäva dessa aspekter då en segelpaviljong byggdes. Genom val av byggmaterial, dekorationer (d.v.s. byggestil) samt geografisk placering kunde segelföreningarna signalera om föreningens status, dess förankring i det lokala samhället och om föreningens värdesfär. Carola Rosengren har antytt att:

"Rakennus kertoo rakennuttajistaan. Rakennus itsessään on tapa ottaa haltuun ja järjesträä tilaa. Se sulkee sisäänsä ja jättää ulkopuolelle. Rakennuksen ulkoinen olemus on viesti muille – se kertoo niistä, jotka ovat sisäpuolella."⁴¹

Rosengrens konstaterande ger perspektiv på hur man skall närma sig en segelpaviljong som byggnad. Segelpaviljongen som byggnad berättar något om dem som vistades inom dess väggar. Paviljongen som en visuell manifestation berättar om byggherrarna, om segelföreningen: dess verksamhetsgrunder och existens, dess värden. Seglingsentusiasterna byggde paviljonger för att samla likasinnade och ge dem en plats att idka en sport – ta del av en livsstil. Paviljongens byggestil och ornamentik kan tolkas som spår av en specifik självbild.

Då man bekantar sig med bilder, publicerade i segelföreningars historiker, av de tidiga paviljongerna lägger man märke till fasaddekoration och ornamentik: detaljer som taklisternas tandsnitt, olika lister, räcken och korsknutar samt t.ex. takspiror på husgavlarna. Även fönster i ovanligare former, t.ex. i form av "fönsterrosor" förekommer. En intressant byggdetalj, som kan hävdas ha sitt ursprung i ett funktionellt behov, är "kommandobryggorna" eller "utsiktsverandorna". Ifrån dessa verandor kunde segelsällskapens medlemmar eller övervakande domare hålla ett öga på pågående segeltävlingar ute på böljan. Runt

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

hela byggnaden löpande gallerier existerade även i samtida sommarvillor. Eeva Majja Viljo har konstaterat att dessa säkerligen funnit sin inspiration i de s.k. schweizervillorna (chalets). Sex- eller åttakantiga tvåvåningsverandor, ornamentik i lövsågeri och olika utsprång förekom ofta i 1880- och 1890-talets sommarvillor.⁴² I t.ex. Runsala i Åbo var verandor, torn och balkonger med dekorationer i lövsågeri populära.⁴³

I de tidiga segelpaviljongerna förekommer även olika typer av utsiktstorn. Torn förekommer även i samtida sommarvillor: även i detta fall är det frågan om att betrakta det omgivande landskapet på distans:

"Aikakauden (1800-talet – MB) ihanteiden mukaisesti luonnon kauneudesta haluttiin nauttia etäältä ja näkötornit palvelivat hyvin tätä ideaa. Huviloihin rakennettiin torneja, jotka olivat kuin katolla sijoitettuja keveitä huvimajoja. Ne olivat koristeltu siroin kaitein ja katettu kevyellä sateenvarjomaisella katolla."⁴⁴

Utsiktstornen utgjorde en karakteristisk, rentav obligatorisk del av den romantiska eller pittoreska villan som hade ungefär vid sekelmitten lanserats i Sverige och Finland av bl.a. arkitekten G. T. Chiewitz.⁴⁵ Det är viktigt att klargöra om de tidiga periodens segelpaviljonger kan finna en referensram inom bl.a. sommarvillabygget samt kurortsbyggnation (t.ex. i Hangö), alltså främst inom träarkitektur. Därtill måste det utredas ifall segelpaviljongerna kan sättas i samband med internationella, eller åtminstone skandinaviska, företeelser inom utvecklingen av trästilens formspråk.

Mari Jalava har använt i sin studie av Nystads sommarvillor under åren 1850–1930 professor Olli Vuoris periodindelningssprincip. Vuori har indelat villor i tre perioder, i vilken den tidiga perioden omfattar 1850-talet fram till 1914. Under denna period var villorna stora och de hade verandor och torn.⁴⁶ De tidiga segelpaviljongerna faller inom denna samma tidiga period som Vuorio definierat. Badhusparken i Hangö har många exempel på stora villor med torn, verandor och balkonger, vilka är representativt exempel på stora villor från byggnadsperioden från slutet av 1800-talet till första världskriget. Dessa villor bär drag av t.ex. schweizerstil, snickerstil och formordisk stil samt jugend. På Badhusparkområdet finns även ett par exempel på industriellt framställda villor. Under 1890-talet kunde man redan använda sig av maskinsågat och -hyvlat virke, vilket möjlig-

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

gjorde en rikare dekoration på fasaderna. I Hangö framställde t.ex. bolaget Hangö Ångsåg & Snickeri maskinellt träelement. Byggmästarna i Hangö Ångsåg & Snickeri gjorde också ritningar till villor.¹⁷ Enligt Pihl Atmer hänger den stora expansionen av den borgerliga sommarbebyggelsen under slutet av 1800-talet nära samman med träindustrins utveckling.¹⁸ Till skillnad från kusten förekom inte dekorationer i lövsägeri i lika stor utsträckning vid insjöarna i Finland. Byggnadsstilen i Sydsavolax präglas av jugend- och den nationalromantiska stilens förenklade dekorationsformer. Eeva Kollanus har konstaterat om byggnadsstilen i de sydsavolaxiska sommarvillorna:

"Jugendin piirteitä ovat mm. pieniruutuiset ikkunat, seinästä ulkonevat erkkerit, sekä puiset koristekuviot rakennuksen päätykolmiossa räystään alla. Näkötorneja rakennettiin, mutta ne ovat harvinaisempia."¹⁹

Grundläggande inventering av paviljongerna

För att utreda de ovan nämnda aspekterna bör de finländska segelpaviljongerna inventeras. Detta har aldrig tidigare gjorts. Ett grundläggande inventeringsarbete är m.a.o. av avgörande betydelse för forskningen kring "seglarens hemvist", segelpaviljongerna i Finland 1860-1914. En inventeringens syfte skulle bl.a. vara att klarlägga grundläggande fakta kring byggena, som t.ex. paviljongernas geografiska placering, byggnadsstilarna och byggenas finansiering. En forskningsaspekt är att utreda hur segelföreningarna beslöt om vem som skulle fungera som paviljongbyggenas arkitekt, vem som inom föreningarna gjorde de visuella besluten och styrde skapandet av de konkreta, visuella uttrycksformerna för segelföreningarnas kollektiva identitet och värdeorientering. Målet med forskningen är att utreda ifall segelföreningarna engagerade etablerade arkitekter eller om föreningarna förlitade sig i större grad på duktiga byggmästare eller glada amatörer. Man bör även granska i vilken utsträckning segelsällskapen tog i bruk gamla hus, som t.ex. öde sommarvillor eller gästgiverier och renoverade dem.

Ett mål för dylik forskning är att placera segelpaviljongsbygget under perioden ca 1860-1914 inom Finlands arkitekturhistoria, vilket inte tidigare gjorts. Samtidigt är det av central betydelse att utreda de finländska segelföreningarnas historiska

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860-1914

förankring och idéhistoriska placering inom sporten samt inom föreningsväsendet i Finland.

Noter

- ¹ Hannukainen, Magnus: Den moderna segelsportens tillkomst i Finland. En undersökning om segelsportens utveckling i Finland med betoning på utvecklingen sedan 1890-talet fram till första världskriget. Avhandling pro-gradu. Historiska institutionen. Helsingfors universitet. 1996. 75.
- ² Niemi, Jalmari: Lahden purjehdusseura 1907–1957. LPS. Lahti. 1957. 29.
- ³ Sandelin, Benedict: "Ett borgerskapets projekt. Åbo Idrottsvänner och Idrottsparken 1890–1910", Historisk Tidskrift för Finland. 4/1997. 499.
- ⁴ Luotonen, Edvin: Uudenkaupungin purjehdusseura 1884–1934. Uusikaupunki. 1934. 28.
- ⁵ Niemi, Jalmari: Vesijärvi-Päijänteen purjehdusurheilu 1884–1934. 1934. 62.
- ⁶ Lehmuskallio, Pekka & Salo, Jorma: Rauman purjehdusseura 1879–1999. 1999. 35.
- ⁷ Pursiseura Maininki. 1906–1916. Turku. 1916. 1.
- ⁸ Näsijärvi segelsällskap 1898–1928. Tammerfors. 1928. 10.
- ⁹ Sandelin, Benedict: "Idrottshistoriens mångfald. Granskingar", Historisk Tidskrift för Finland. 3/1999. 337–338.
- ¹⁰ Rosengren, Carola: Unelmien kesä. Huvilaelämää Ruissalossa 1910-luvulla. K&H, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 2003. 97.
- ¹¹ Ernst Lindberg anteckningar publicerades 1946 i boken Airisto segelsällskaps liv i vardag och söcken åren 1889–1891. Anteckningarna redigerades av E. O. Wikeström. Se: Wikeström, Eric Oscar (red.): Airisto segelsällskaps liv i vardag och söcken åren 1889–1891. 1946. 3–4.
- ¹² Lindberg, Ernst: Airisto segelsällskaps liv i vardag och söcken åren 1889–1891. 1946. 11.
- ¹³ Lindberg, Ernst: Ibid. 8–9, 11, 15, 17 samt Wikeström, Eric Oscar: Restauranglivet på A.S.S. paviljong från år 1889 intill våra dagar. Kort historik. Airisto segelsällskaps liv i vardag och söcken åren 1889–1891. 1946. 64.
- ¹⁴ Lindberg, Ernst: Ibid. 32.
- ¹⁵ ASS kom senare att flytta till Bekholmen, var en ny paviljong införskaffades. Sällskapets ursprungliga paviljong på Lilla-Bocken kom att få ett nytt liv efter att ha stått tom en längre tid då den restaurerades av en privat företagare, med hjälp av Museiverket, för restaurangbruk år 1998. Se: "Pikku-Pukin purjehduspaviljonki sykkii taas elämää", Turun sanomat 1.6.1998.
- ¹⁶ Kayser Nielsen ser i sin essä närmare på förhållandet mellan rum och nationalism, respektive nationell identitet, genom att granska rumsdimensionens och kroppslighetens betydelse. Se: Kayser Nielsen, Niels: "Nationalismens rumsdimension i Norden, eller om att minnas med kroppen", Historisk Tidskrift för Finland. 3/2003. 297.
- ¹⁷ Ibid. 281.
- ¹⁸ Ibid. 285.

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

- ¹⁹ Ibid. 286–287.
- ²⁰ Begreppet "borgerskapets sommarnöje" används bl.a. av Stefan Nygård i Villinge – villasamhället i skärgården. Helsingfors stadsmuseums skriftsserie Memoria. 2003.
- ²¹ Nygård, Stefan: Villinge – villasamhället i skärgården. Helsingfors stadsmuseums skriftsserie Memoria. 2003. 24.
- ²² Se Pihl Atner; Ann Katrin: Sommarnöjen vid vattnet. Albert Bonniers förlag Ab. Stockholm. 2004. År 1987 disputerade Atner med avhandlingen "Sommarnöjet i skärgården. Sommarbebyggelse i Stockholms inre skärgård 1860–1915." Atner var redaktör år 2000 för Bebyggelsehistorisk tidskrift Nr. 40. (Stockholm), vars tema var "Idrottens platser".
- ²³ Rosengren, Carola: Unelmien kesä. Huvilaelämä Ruissalossa 1910-luvulla. K&H, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 2003. 14, 18.
- ²⁴ Nygård, Stefan: Villinge – villasamhället i skärgården. Helsingfors stadsmuseums skriftsserie Memoria. 2003. 23, 37.
- ²⁵ Kollanus, Eeva: Etelä-Savon huvilakulttuuri. Vanhat kesähuvilat kaunistavat vesiteiden varsia. 15.7.2003. Etelä-Savon ympäristökeskus. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=20663&lan=fi> (11.2.2006)
- ²⁶ Valtasaari, Ilkka: "LPS:n paviljonki restauroitavaksi", Etelä Suomen sanomat. 19.12.2004.
- ²⁷ Niemi, Jalmari: Vesijärvi-Päijänteen purjehdusurheilu 1884–1934. 1934. 17–18, 20–21.
- ²⁸ Skribenten citerar Juhani Aho "Purjehdus sisävesillä. Lastu" från år 1893. Se "Vapaa-aika: veneily". Sisältödokumentti (artikel), 24.5.2004. Pohjois-Savon ympäristökeskus. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=7127&lan=fi#a2>. (11.2.2006).
- ²⁹ Rosengren, Carola: Unelmien kesä. Huvilaelämä Ruissalossa 1910-luvulla. K&H, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 2003. 22.
- ³⁰ Kujanen, Hannu: "Herrasväen harrastuksesta jokamiehen urheiluksi – purjehdusurheilun synty ja järjestäytyminen Turussa", Urheilu ja historia. Toim. Vesa Vares. Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja 51. Turun yliopisto. 1997.
- ³¹ Jalava, Mari: Kesä huvilalla: uusikaupunkilaista kesähuvilaelämää. Lisää Uudenkaupungin historiaan. Uusikaupunki. 1993. 10.
- ³² Luotonen, Edvin: Uudenkaupungin purjehdusseura 1884–1934. Uusikaupunki. 1934. 13.
- ³³ Kotkan pursiseura – Kotka segelsällskap 1888–1968. Kotkan Kirjapaino. 1968. 27.
- ³⁴ Amberg, Anna-Lisa: Kotini on linnani – kartano ylemmän porvariston omakuvana. Esimerkkinä Geselliuksen, Lindgrenin ja Saarisen suunnittelema Suur-Merijoki vuodelta 1904. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja. Helsinki. 2003.
- ³⁵ I pro gradu arbetet "Albert Edelfelt och vikingaromantiken" granskade jag skapandet av den svenskspråkiga studentorganisationen, Nyländska avdelningens, självbild under åren 1858–1905 och sammanhanget mellan värdeorientering och konkreta uttrycksformer. I min forskning kom jag fram till att Edelfelts konstnärliga produktion för de nyländska studen-

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpaviljongerna i
Finland 1860–1914

- terna vid det Kejslerliga Alexanders universitet i Helsingfors, var ett led i avdelningens etniska visualisering och dramatisering av dess värdeorientering. Denna värdeorientering hade sitt ursprung i A. O. Freudenthals svenskhetstankar. Se Bränn, Michaela: Albert Edelfelt och vikingaromantikerna – Nyländska avdelningens värdeorientering och dess visuella uttrycksformer 1858–1905. Avhandling pro-gradu. Läroämnet historia. Historiska institutionen, Helsingfors universitet. 2003.
- ³⁶ Björklund, Guy: Segelsällskapet i Jakobstad 100 år. 1890–1990. 1990. 76.
- ³⁷ Nygård, Stefan: Villinge – villasamhället i skärgården. Helsingfors stadsmuseums skriftserie Memoria. 2003. 112.
- ³⁸ Ibid. 111–112.
- ³⁹ Pihl Atmer; Ann Katrin: Sommarnöjen vid vattnet. Albert Bonniers förlag Ab. Stockholm. 2004. 65.
- ⁴⁰ Nygård, Stefan: Villinge – villasamhället i skärgården. Helsingfors stadsmuseums skriftserie Memoria. 2003. 109.
- ⁴¹ Rosengren, Carola: Unelmien kesä. Huvilaelämä Ruissalossa 1910-luvulla. K&H, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 2003. 41.
- ⁴² Viljo, Eeva Maija: "Theodor Höijer. En arkitekt under den moderna storstadsarkitekturens genombrottsstid i Finland från 1870 till sekelskiftet", Finska Fornminnesföreningens tidskrift 88. Helsingfors. 1985. 181 och Nygård, Stefan: Villinge – villasamhället i skärgården. Helsingfors stadsmuseums skriftserie Memoria. 2003. 111.
- ⁴³ Ruissalon huvilat. Puukausi-verkkonäyttely. Museovirasto. <http://www.nba.fi/puukausi> (11.2.2006).
- ⁴⁴ Ibid.
- ⁴⁵ Viljo, Eeva Maija: "Theodor Höijer. En arkitekt under den moderna storstadsarkitekturens genombrottsstid i Finland från 1870 till sekelskiftet", Finska Fornminnesföreningens tidskrift 88. Helsingfors. 1985. 179, 185.
- ⁴⁶ Jalava, Mari: "Kesä huvilalla: uusikaupunkilaista kesähuvilaelämää", Lisiä Uudenkaupungin historiaan. Uusikaupunki. 1993. 23.
- ⁴⁷ Ekström Söderlund, Birgitta: Hangö badanstalt och villorna i badhusparken. http://www.hanko.fi/city/pdf/Hango_badanstalt_och_villorna.pdf (11.2.2006); Nygård 2003, 111 och Sibbo skärgård. Villor. Liv. Folk. Hans Jern, Red. Skrifter utgivna av Sibbo Hembygdsforskningsförening r.f. XIV. Borgå. 2003. 46.
- ⁴⁸ Pihl Atmer; Ann Katrin: Sommarnöjen vid vattnet. Albert Bonniers förlag Ab. Stockholm. 2004. 64.
- ⁴⁹ Kollanus, Eeva: Etelä-Savon huvilakulttuuri. Vanhat kesähuvilat kaunistavat vesiteiden varsia. 15.7.2003. Etelä-Savon ympäristökeskus. <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=20663&lan=fi> (11.2.2006).

Michaela Bränn

"Seglarens hemvist":
segelpåviljongerna i
Finland 1860–1914